

‘We hebben niet genoeg mama gehad’

‘Ook al kon niemand haar echt helpen, er moest steeds voor haar gezorgd worden.’ Slamdichter Hind (27) en beeldend kunstenaar Zahra (28) Eljadid gaan de confrontatie aan met hun kindertijd, die werd overschaduw door de ziekte van hun moeder, een gebrek aan liefde en armoede. ‘Alles is vergeven.’

Door **Ann-Sofie Dekeyser** Foto's **Jimmy Kets**
zaterdag 27 februari 2021 om 3.25 uur

Er wordt gebulderlacht, gegiecheld en gehuild, als we elkaar spreken op 16 februari. Dat is bepaald geen neutrale datum voor de zussen Eljadid. Op 16 februari 2016 gingen ze samen naar hun moeder. Toen ze de deur openden van haar appartementje, waar ze jaren met z'n drieën hadden gewoond, zagen ze haar liggen op de sofa. Naakt, met de ogen wijd opengesperd en koud. Ze was pas 42.

Een jaar later was Hind op weg naar het kerkhof, toen ze telefoon kreeg van haar schoonbroer: ‘Je zus is aan het bevallen!’ Ze keerde om, weg van de dood, naar het leven. ‘De geboorte van Farah was een geschenk’, zegt Hind. ‘Zeker, we treuren vandaag, maar we vieren ook dat er leven is gekomen. Alles is in balans.’

‘Laat me niet los’, fluisterde Hind, met haar hand in die van haar zus Zahra, de eerste nacht in de slaapzaal met wel vijftig bedden. Ze waren drie en vier toen ze in een internaat terechtkwamen. Hun geweldadige vader kon niet voor hen zorgen, hun moeder lag in coma. Hind vroeg Zahra wat dat dan wel was. ‘Mama slaapt en wordt misschien niet meer wakker.’

Hun moeder ontwaakte wel en een tijd later mochten de zussen weer naar huis. Hun kleine appartement in een sociaal woonblok op 'Den Dam' (op dat moment een achterstandswijk in Antwerpen-Noord) was het decor van een pijnlijk aftakelingsproces, armoede, angst en een gebrek aan ouderliefde.

Hind Eljadid kennen we als woordkunstenaar van prijswinnende slampoetry en performances allerhande. Maatschappijkritiek is de rode draad door haar werk. Voor *Kruimeldief* heeft ze het podium voor het papier ingeruild. In het boek doen de zussen het relaas van hun jeugd. Zahra Eljadid, die behalve sociaal-cultureel werker bij Voem (de Vereniging voor Ontwikkeling en Emancipatie van Moslims) ook illustrator en schilder is, maakte de beelden. Hind schreef de woorden. 'Ons verleden is een gedeelde pijn die alleen wij kennen. Niemand begrijpt ons zoals wij elkaar.'

Dus laten de zussen elkaar nog steeds niet los. Ook soms letterlijk niet, net als toen. Passanten kijken al eens verbaasd op als ze Zahra en Hind hand in hand zien lopen. Op het eerste gezicht vallen de verschillen op. Zahra draagt een hidjab en is praktiserend moslima, Hind heeft tatoeages en piercings en is queer, *out and proud*. Maar doe je ogen dicht en je weet niet meer wie spreekt. Noch hun stemgeluid, noch de inhoud van hun woorden verraadt het.

***Kruimeldief* is een heftig boek. Vanwaar de behoefte om dit naar buiten te brengen?**

Zahra: 'Het was in eerste instantie niet de bedoeling om het uit te geven. Mijn zus had nood aan schrijven om alles te kunnen verwerken. Hoe verder we gingen, hoe meer ik besepte dat ik de dood van mama zelf nog geen plaats heb kunnen geven. Ik kan nog altijd niet over haar vertellen zonder te huilen.'

Hind: 'Niet doen, zus.'

Zahra: 'Jij wordt nooit emotioneel op het podium, maar gisteren, op onze boekvoorstelling, hoorde ik je breken. "Ik lijk op haar", zei je, met een heel klein stemmetje.'

Hind: 'Ik heb het wel afgemaakt zonder tranen. Die kwamen erna. Ik ben een pro, hè. *(lacht)*'

'Het eerste hoofdstuk dat ik schreef, was "Wit schuim", over hoe we elke dag onze mama wasten en daarbij haar uitstekende ribben telden. We waren pas negen en tien, maar wij zorgden voor haar, in plaats van omgekeerd. Ik vroeg Zahra om daar een illustratie bij te maken, gewoon voor onszelf. Toen begreep ik dat ik nog veel meer te verwerken had. We hebben elkaar op sleeptouw genomen door onze herinneringen. Er volgden veel discussies over wat we in het boek wilden en hoe. We hebben alles samen beleefd, maar daarom hebben we nog niet dezelfde beleving. Zij is een jaar ouder en heeft dingen anders aangevoeld of geïnterpreteerd.'

Zahra: 'Ik heb ook illustraties gemaakt die ik keigoed vond, maar waarvan Hind zei: ik voel het niet zo.'

Jullie zijn behoorlijk kritisch voor elkaar?

Zahra: 'Alleen zo krijg je kwaliteit. Wij zijn elkaars grootste criticus.'

Hind: 'We geven elkaar geen toestemming om iets uit te brengen dat we niet goed vinden. Vergelijk het met wanneer je een hele dag op stap bent met mensen en 's avonds merkt dat er iets groens tussen je tanden zit. Al die uren liep je er zo bij en niemand die iets heeft gezegd. Wat zijn dat voor vrienden?'

Het is nooit kwetsend?

Zahra: 'O jawel, we hebben al meermaals elkaars ego gekwetst.'

Hind: 'En ook gestreeld.'

Zahra: 'Afgebroken en weer opgebouwd.'

Hoe was het om al die herinneringen boven te halen?

Hind: 'We hebben er drie jaar aan gewerkt, omdat ik emotionele pauzes nodig had. Ik herbeleefde de hele tijd de situaties waarover ik schreef. Het was heftig, maar helend. Ik geloof dat elke traan die je plengt een stuk verdriet is dat je loslaat.'

Hoe verwerk je zo'n rauwe jeugd?

Hind: 'Dialogo. Ik weet niet wat voor mens ik zou zijn als ik mijn zus niet had gehad. Er was een chronisch gebrek aan liefde bij ons thuis, vooral van mama naar ons. We hebben elkaar geleerd wat liefde is, wat het betekent om iemand graag te zien. We smeerden elkaars boterhammen voor school en 's avonds stopten we elkaar in. Op mama konden we niet steunen, daar was ze niet sterk genoeg voor. Zij heeft zelf een zeer traumatische jeugd gehad, is dan weggerend in een huwelijk van mishandeling en daarna overviel de ziekte haar. Bovendien was ze alleenstaande mama van twee kinderen en leefden we onder de armoedegrens. Ze had geen ruimte om te verwerken, ze zat constant in overlevingsmodus. De enige met wie ze een dialoog kon voeren, waren wij. Maar wij waren veel te jong om haar schrijvende verhalen te moeten aanhoren. Al vertelde ze die wel.'

Hebben jullie censuur toegepast op jullie verhaal?

Zahra: 'Censuur à volonté.'

Hind: 'Dit is zo'n tien procent van wat er gebeurd is. Er waren nog veel andere problemen, die we niet toelichten in het boek. We wilden meegeven wat voor ons de essentie is. Het moest een eerlijke hommage aan ons mama worden. En we wilden het draaglijk houden. Zeker, we willen lezers raken, we willen overbrengen dat zulke schrijvende situaties niet zeldzaam zijn. Het gebeurt achter veel deuren, en je loopt er dagelijks voorbij. Maar moeten we daarom de mensen choqueren? Dat denk ik niet.'

Zahra: 'We moeten ook nog wat *miserie* overhouden voor als er een deel twee komt. (lacht)'

Normaal gezin

In donkere halen tekende Zahra het lichaam van hun zieke moeder: haar fragiele gestel, haar loshangende vel. We komen de diagnose niet te weten. 'Zo kunnen meer mensen zich erin herkennen. Het is niet relevant of het nu kanker is of aids of een psychische stoornis. Het gaat erom dat een slepende ziekte een enorme impact heeft op een gezin.'

Hind schreef geen klassieke biografie van de vrouw bij wie je zelfs als ze blij was pijn in haar ogen kon lezen. 'Begrijp me niet verkeerd, het verdriet stond haar prachtig.' Als lezer laveer je tussen flarden herinneringen. Ondanks de poëtische stijl wordt weinig verbloemd.

Moeder roept en duwt in haar onberekenbare buien. Vader gaat nog verder in een wanhoopsactie, ondanks het contactverbod. Er klinken nachtelijke schreeuwen van pijn. Er zijn koffers met kinderkleding, valse paspoorten en een vluchtroute richting Marokko. En alsof het nog niet dramatisch genoeg was, zingt moeder snikkend "All by myself" met Céline Dion mee en vergeet stiefvader de pan merguezworsten, waardoor brand uitbreekt. Toch klinkt het boek nergens bitter. Het eindigt met een brief 'aan mama': 'Je hebt ons alles meegegeven om te overleven in deze wereld.'

Zahra, portretten maken prominent deel uit van uw andere werk.

Maar in het boek over jullie moeder is nergens haar gezicht te zien.

Zahra: 'Sinds ze is overleden, heb ik haar gezicht niet meer getekend. Ik denk niet dat ik de kracht heb om mijn mama te tekenen op de manier waarop wij haar zagen. Ik kan nog de laatste zoen voelen, mijn lippen op haar voorhoofd. Ik denk niet dat ik dat ooit in beeld wil brengen.'

Was jullie moeder trots op jullie als kind?

Hind: 'Moeilijke vraag. Als ik eerlijk mag zijn, zus, jij was de brave dochter, de flinke, gehoorzame studiebol. Tot een bepaalde leeftijd was jij het lievelingetje van mama. Ik was altijd "de zus van Fatima" (*Zahra heet eigenlijk Fatima-Zahra, Hind noemt haar doorgaans Fatima, anderen noemen haar Zahra, red.*). Ik was het zwarte schaap van de familie. Ik moest altijd alles anders doen. "Kunt gij nu niet iets meer op uw zus lijken", zei mama vaak. Leerkrachten ook, trouwens. Ik heb in mijn jeugd veel minder bevestiging gekregen dan jij.'

Zahra: 'Wacht. Weet jij hoe lastig het is om te moeten presteren? Als kind het voorbeeld zijn, dat duwt je in een hoek. Je kunt jezelf niet zijn, want je moet perfect zijn. Je hebt één keer goede cijfers gehad, dat moet zo blijven, je bent één keer lief geweest, je moet dat blijven. Ik zat gevangen in de verwachtingen van anderen.'

Hind: 'Ik snap dat die druk woog, maar ik ben wel opgegroeid met het constante gevoel dat ik niet goed genoeg was. Dat heeft aan m'n zelfbeeld gevreten. Ik heb moeten leren mezelf graag te zien.'

Zahra: 'Het was voor ons allebei een zoektocht naar liefde, naar bevestiging. Niets anders maakte nog wat uit, enkel dat.'

Hind: 'Klopt. Ik zie volwassenen rondom mij er nog elke dag naar streven: bevestiging van hun ouders. Hoe oud je ook bent, eigenlijk blijf je altijd een kind dat zich afvraagt: ben ik goed genoeg?'

Wanneer begrepen jullie dat jullie thuissituatie bar was?

Hind: 'Als je twee, drie jaar bent, vind je je gezin normaal. Je weet niet hoe andere gezinnen leven. Vanaf de kleuterklas beginnen verschillen in het oog te springen. Enthousiaste, fris en jong uitziende ouders staan met open armen aan de schoolpoort hun kinderen op te wachten. Ons mama stond daar ook en ze was even oud, maar ze zag er helemaal niet jong en fris uit door haar ziekte. Toen ze 33 was, waren al haar tanden al uitgevallen. Ik was beschaamd. Ze kon ons ook niet optillen. Ik zag hoezeer mijn klasgenootjes geliefd werden. Het besef begon te groeien: hier klopt iets niet. Toen ik zes was, begreep ik dat mama niet van zichzelf hield. Ik dacht: als wij genoeg van haar houden, gaat ze misschien ook van zichzelf houden. Maar het bleek niet genoeg.'

Zahra: 'We hebben alle drie ons best gedaan.'

Jullie noemen je moeder meermaals een sterke vrouw. Als lezer zie ik vooral een verzwakte vrouw, die er niet in slaagt goed voor haar kinderen te zorgen en steeds verder onderuitgaat.

Hind: 'Maar maak eens de som van wat ze allemaal heeft doorstaan, en bedenk dan dat ze wel nog rechtstond. Dokters zeiden dat ze de dertig niet zou halen. Ze had het leven evengoed kunnen opgeven. Ze had ons kunnen opgeven.'

Zahra: 'Haar doorzettingsvermogen was enorm.'

Ze was zwaar ziek, toch kwam haar dood onverwachts voor jullie.

Hind: 'We hebben mama nooit anders gekend dan ziek. Wij waren dat gewoon, het leek alsof het eeuwig zo kon blijven duren.'

Zahra: 'Ik ben de avond voor haar dood nog bij haar geweest. Ik ben blij dat het laatste wat ik tegen haar heb gezegd "I love you" was. Ze antwoordde "jaa jaa".'

Hind: 'De woorden "ik hou van jou" kreeg ze moeilijk over haar lippen.'

Was haar overlijden ook enigszins een opluchting?

Zahra: 'Ja, in die zin dat ze geen pijn meer hoefde te lijden.'

Hind: 'Zeker. Maar we hebben nooit genoeg mama gehad. Dat ze is weggegaan, en wij dus voor altijd met dat tekort zullen zitten, is moeilijk verteerbaar.'

Zahra: 'Nu moet ik weer huilen, sorry, ik ben even van de kaart.'

'O nee, het is aan het uitlopen en we moeten nog op de foto! (*grist een tissue*)'

Hind: 'Deppen! Niet wrijven!'

Zahra: (*moet hard lachen door haar tranen heen*) Ik draag pas sinds twee dagen make-up, hiervoor nooit gedaan. Wat een miserie. Ik mag niet huilen voor de mascara, mijn neus niet snuiten voor de foundation en niet drinken voor de lipstick.'

Jullie hebben allebei kinderen. Waren jullie bang voor hoe jullie het er zelf vanaf zouden brengen als moeder?

Hind: 'Ik heb genoeg ontbering gekend om te weten hoe ik het niet wil doen. Al zou ik best meer geduld mogen hebben, dat gebrek heb ik wel van mama overgenomen. Maar ik overlaad hen met kussen en complimenten. Wij leven ook niet in armoede, die vicieuze cirkel hebben we doorbroken. Ik hoop dat ik het beter doe dan mijn ouders, en ik hoop dat mijn kinderen het nog beter zullen doen dan ik.'

Zahra: 'Toen ik eenmaal kinderen had, heb ik wel beseft dat het best moeilijk is om het beter te doen. Alles wat ik zelf heb gemist, wil ik hen geven, waardoor er overcompensatie dreigt. Onze kinderen zijn verwend. Misschien doen we het niet eens beter, maar wel op een andere manier.'

Zijn jullie heel beschermende moeders?

Samen: 'Ja!'

Zahra: '*Do not touch my baby*. Heel pamperend ook. Ik doe graag mijn zontje van zeven nog zijn jas aan en strik zijn veters, terwijl hij dat perfect zelf kan.'

Hind: 'Ik kleed hen nog alle drie aan. En als mijn dochter van negen in de douche staat, roept ze me om te komen helpen.'

Zahra: 'Toen wij negen waren, staken we mama in bad. We kookten, poetsten, deden het hele huishouden.'

Doorheen het boek weerklinkt veel liefde voor jullie moeder.

Dankbaarheid ook. Zijn jullie dan nooit kwaad geweest?

Hind: 'Razend.'

Zahra: 'In onze tienerjaren hebben we drie, vier jaar gerebelleerd.'

Hind: 'We barstten in woede uit, liepen weg, stalen al eens geld van mama om schoenen of een jas te kopen, spijbelden. Soms stapten we een bus op en reden we een hele schooldag mee om de tijd te doden.'

Hebben jullie haar ooit gezegd: dit kan niet langer, dit is niet hoe je een kind opvoedt?

Hind: 'Ja, en ze heeft ook sorry gezegd. Maar de volgende dag was het weer van hetzelfde.'

Hoe kwamen jullie tot vergeving?

Hind: 'Na de rebellie kwam acceptatie. Je aanvaardt dat er niets gaat veranderen. Ook van haar kant groeide acceptatie voor wie ik was. Met ouder worden begreep ik ook beter waar het allemaal vandaan kwam. Alles is vergeven.'

Zahra: 'Zij was niet alleen maar een zieke vrouw, ze was zoveel meer. Ze had een gigantisch grote mond en was heel creatief. Ze schilderde olifanten op de muur van onze kinderkamer, maakte onze carnavalskleren. Ze heeft mij leren tekenen en gaf Hind de liefde voor het woord door.'

Studio 100

Zahra had als kind het plan opgevat fysicus te worden. 'Ik wou naar de maan.' Hind was, tot ongenoegen van haar moeder, vastbesloten haar leven te wijden aan zingen en performen. De zussen traden op tijdens wedstrijden en wijkfeesten. Zahra: 'Mijn zus dwong mij. Ik ben een paar keer midden in onze act van het podium gerend omdat ik de druk niet aankon. Hind ging onverstoorbaar verder.' De audities voor Studio 100 waren een teleurstelling. 'We pasten niet in het profiel. Wij waren mollige Marokkaanse kinderen, zij wilden blonde meisjes met blauwe ogen en een salopette.'

Op goede momenten dronk het gezin chocolademelk en speelde het *Euro-invest*.

Jullie hadden soms amper geld voor eten, maar jullie favoriete gezelschapsspel ging over aandelen en beleggingen?

Hind: 'Je ziet, er was altijd hoop bij ons.'

Hebben jullie je vader ook vergeven?

(Het blijft lang stil.)

Zahra: 'Euh. Ik ga hem missen als hij weg is, laat ik het zo zeggen. Hij is er. Hij is er nu.'

Hind: 'Hij is er voor jou.'

U hebt geen contact meer met hem?

Hind: 'Nee. Twee jaar geleden kwam hij voor het eerst naar een optreden van mij kijken. We hebben daarna nog weleens gebeld. Maar hij moet snappen dat ik gay ben. Op een bepaalde manier ben ik voor hem nog altijd de stoute dochter.'

'Ah, ik weet niet wat er te vergeven valt, aangezien hij geen invloed meer op me heeft. Wie ben ik om te oordelen over de onwetendheid en onbeholpenheid die hij had in zijn jonge jaren?'

In een gedicht smeekt u om vaderliefde. Is die hunker over?

Hind: 'De hunkering naar liefde van je ouders verdwijnt nooit.'

Praten jullie met elkaar over religie?

Zahra: 'Ja, soms maken we er grappen over. Maar de keuze die ik heb gemaakt, deel ik enkel met wie dezelfde levensbeschouwing heeft of met wie er oprecht naar vraagt, zonder al een antwoord klaar te hebben.'

Hind: 'Je moet drie zaken onderscheiden: de cultuur van een godsdienst, dat zijn de mensen die haar uitoefenen. De religie is het boek en hoe je dat praktiseert. Maar geloven is nóg iets anders. Ik geloof in heel wat. Ik geloof in mezelf. En ik geloof in veel normen en waarden van de islam. Maar ik ben niet religieus, ik ben geen praktiserend moslim.'

Welke normen en waarden van de islam zijn belangrijk voor u?

Hind: 'Wat genoeg is voor één, is genoeg voor twee. Hoe vaak ik bij mensen van hier al niet ben weggestuurd omdat het etenstijd is. Dat doe je toch niet? Als ik enkel een boterham met kaas in huis heb en jij komt onverwachts langs, dan wil ik die boterham delen. En dat zal genoeg zijn voor ons beiden, omdat we met veel meer gevoed worden dan alleen dat brood. Er is een enorme liefde voor samenzijn in de islam, die koester ik. Dankbaarheid, dat neem ik ook mee. Ik zeg nog altijd "alhamdulillah" (*"alle dank aan God"*, red.) na het eten, als een mantra. Van ons mama leerden we ook "zakat", geven aan mensen die het minder goed hebben.'

Zahra: 'Voor we een dag samen gaan shoppen, steken we elk 20 euro kleingeld in onze zakken. We geven aan elke dakloze en bedelaar. Als we wandelen, klinkt het van *tsjingtsjing*. (lacht) En we voelen ons daar altijd slecht bij. Want het is niet genoeg.'

Wat betekent religie voor u, Zahra?

Zahra: 'Ik gebruik dat woord niet graag. Het is een levensbeschouwing die je toepast in je dagelijkse leven. Voor mij is het enorm belangrijk, maar het is niet het enige waaruit mijn identiteit bestaat. Als mensen me op straat zien, zien ze vaak alleen maar een hoofddoek. Ik word gereduceerd tot de vrouw met hoofddoek. En tot het oordeel dat ze daarover hebben. Soms vraag ik iets in een winkel en antwoordt de bediende mijn zus. Het is klaarblijkelijk ondenkbaar dat ik geëmancipeerd ben. Mensen staan versteld als ze horen dat ik graffiti spuit en beatbox: huh, je past niet in het hokje waarin ik je heb gestopt, dat is bizar.'

Vindt u het fijn om mensen te verbazen?

Zahra: 'Ik vind het vooral spijtig dat het blijft verbazen dat een moslima meer is dan een vrouw die thuis braaf zit te wachten. Antwerpen telt meer inwoners mét dan zonder migratieachtergrond. De minderheid is de meerderheid geworden. Het normaal moet worden veranderd. De norm is al lang de norm niet meer. De mix is een feit. De toekomst is multidivers en multi-inclusief.'

Wat is het verschil?

Zahra: 'Diversiteit is een uitnodiging krijgen voor een feestje. Inclusie is wanneer iemand je vraagt om samen te dansen op dat feestje.'

Hind: 'Inclusiviteit is dus níét de knuffelallochtoon. Het zijn níét de vragen die ik al te vaak krijg: "Hoeveel Marokkanen kun jij leveren die poëzie schrijven?" "Help jij ons aan mensen van kleur die dansen?" Man, zeg eerst eens waarover het project gaat! En als je er mensen van kleur bij wou, had ze dan van in het begin opgenomen in het artistieke team.'

'De fascinatie voor ons twee samen is ook een grijsgedraaide plaat. De buitenwereld vindt het blijkbaar abnormaal dat wij zoveel verschillen, maar elkaar toch volledig accepteren. Ik snap dat niet. Kijk naar buiten: de multiverse samenleving, dát is de realiteit. Ik geloof wel dat de fascinatie voor ons samen toont dat mensen nood hebben aan verbinding en acceptatie, zonder de hokjes.'

Die fascinatie zal wellicht ook deels ingegeven zijn doordat het geen evidentie is om openlijk gay te zijn met een islamachtergrond.

Hind: 'Evident was het niet. Ik wist al heel vroeg dat ik me aangetrokken voel tot vrouwen. Ik was verward, ik wist niets over homoseksualiteit, alleen dat het vies was, want zo was het mij gezegd. Ik ben gewicht voor de groepsdruk, ik probeerde aan de culturele norm te voldoen – het leven was zo al moeilijk genoeg – en was even samen met een man. Maar ik voelde dat het me niet gelukkig zou maken. Ik besliste al snel me niet te verstoppen, dat was een bevrijding. Maar ik heb nooit een grote coming-out gedaan. Ik vind het een vreemd gegeven dat je uit de kast moet komen, dat je mensen moet gaan meedelen wie je bent. Dat neemt niet weg dat ik heel blij ben met de persoon die ik vandaag ben.'

Zahra: 'Ik ben ook heel blij met jou.'

Hind: 'En ik met jou, zusje.'